

Gondolatok a magyar anatómiai nevezéktanról

Bevezetőm alapgondolata: nem olyan régen, csak néhány évtizede döbrent rá az ember, hogy az élet fennmaradásához a Földön elengedhetetlen a körülöttünk levő világ és a benne élő növények, állatok védelme, a környezetvédelem. Mindezen törekvések mára már egy világprogram részeivé váltak.

De az életen túl az ember teremtette kultúrát is védeni kell, ennek pedig a legfőbb támasza a nyelv. Így jutunk el oda, hogy a kultúra megőrzéséért minden nemzet elsőrendű feladata nyelvek védelme, annak állandó ápolása és fejlesztése.

Ma a magyar szaknyelvről, a magyar orvosi szaknyelvről gondolkodunk közösen, ami azért elsőrendű fontosságú, mert annak magyarsága például szolgálhat a köznyelv számára, elősegítve új fogalmak magyar megfelelőinek meghonosodását.

Előljáróban szögezzük le, hogy az anatómiai nevek és az azokból képzett fogalmak az orvosi szaknyelv döntő részét képezik. Minthogy a nevezéktan a priori latin, illetve görög szakszavakból áll, érthető, hogy a múltban az orvosi nyelv a latin volt.

Már a XV–XVI. században voltak törekvések a nyelvvezetnek nacionalizálására, de ez mindig nagy ellenállásba ütközött. 1585-ben *Etienne Gourmelen*, a párizsi orvosi fakultás dékánja, megakart akadályozni *Ambroise Paré* (korának és talán a sebészetnek legnagyobb alakja) „Sebészet” című könyvének megjelenését, mert a szerző munkáját latin helyett a „vulgáris” francia nyelven írta meg. *Nota bene: Hippokratész és Galénosz* sem latinul, hanem anyanyelvükön, görögül írtak.

Magyarországon az orvosi oktatás messzire nyúlik a múltba vissza, de a tanítás nyelve akkoriban kizárólag a latin volt. A szaknyelv és a tanítás elválaszthatatlan fogalmak, és mint ahogy az oktatás nyelve idegen volt, nem születhetett hazai szaknyelv sem.

A XIV–XV. század hazai egyetemlein, Budán, Pécsen, Pozsonyban a papok, szerzetesek latinul tanítanak. A mohácsi vész ezt a kultúrát elpusztítja és orvosaink a diplomájukat külföldi egyetemeken nyerik el, ahol a szaknyelv a latin, esetleg a német. A magyarországi orvosképzésről az 1723. évi országgyűlés fogad el határozatot és *Mária Terézia* 1769-ben hozzájárul egy önálló, nagyszombati orvoskar létesítéséhez. Itt az elsők között az anatómiai tanszék is megalakul, ahol a tanítás *Albini* és *Winslow* latinul írt tankönyvei alapján természetesen latinul folyik, így magyar orvosi szaknyelv sem születhet.

A XVIII. század nyolcvanas éveiben *II. József* erőszakos németesítési törekvései következtében az egyetemeken a német lett a tanítás nyelve, és mind a tankönyvek, mind a szakpublikációk

németül íródtak. A németet preferáló, 1784. évi nyelvrendelet reakciójaként kezdett kibontakozni a magyar nemzeti nyelv ápolásának mozgalma, és megújult a nyelvújításra törekvés. *Rácz Sámuel*, aki az élettan és egyidejűleg az anatómia tanára is, a magyar nyelvű tankönyv-, és szakirodalom megalapítója; az 1772-ben Budán megjelenő munka címe: *Az emberi élet általános ismeretét tanító könyv*.

Ezzel kezdetét veszi a magyar nyelv fejlesztése és az önálló magyar orvosi szaknyelv kialakítása, ami annyira eredményes, hogy mintegy száz év alatt csaknem 10 000-rel gyarapítja a magyar nyelv szó- és kifejezőképességét. A nyelvújító mozgalom (olyan elődök nyomán, mint *Apáczai Csere János*, *Geleji Katona István*, *Dugonics*, *Baróti Szabó*, *Barczafalvi*, *Csokonai*, *Bessenyei*) felismerte, hogy az adott helyzetben a nyelvművelés a Habsburgok németesítési törekvéseivel szemben egyúttal nemzetmentés is, és a nemzeti öntudat ébrentartása, illetve a magyar tudomány fellendítése csak a nemzeti nyelv fejlesztésével érhető el. E téren úttörő munkát végzett *Bugát Pál*, aki 1828-ban megjelent *Hempel-fordításában* sok száz új magyar anatómiai szakszót használ, amelyek megértését segítő a könyvhöz külön függelékkel illeszt az alábbi címmel: *Bonctudománybeli műszótár, meg azon ritkább szavaknak deák–magyar, ill. magyar–deák szótára, melyek ezen munkában előfordulnak*.

Meglepődünk, ha belelapozunk a 85 oldalas latin–magyar szótárba. Ez a munka a magyar anatómiai szókincs eredő forrása.

Néhány példát kiragadva: *acetabulum – ízvápa*, *alveolus – fogmeder*, *aponeurosis – bõnye*, *bronchi – hörgõk*, *dentitio – fogváltás*. Mesteri szóalkotások, melyek mai magyar szakszókincsünk törzsanyagát adják. Természetesen nem mindegyik magyarártás került át a nyelvi gyakorlatba. Egyesek erőltetettek, esetenként mosolyra készíthetők voltak, mint például a *trachea – gõgsíp*, *pancreas – husmind*, *fluxus menstruus – hódcsur* szóalkotások. De *Bugát* dolgozik, és 1843-ban kiadja a már 40 000 magyar szakszót tartalmazó *Természettudományi Szóhalmoz* című könyvét. Ebben a műben az úttörő munka a bonctani, orvosi műszavak megalkotása, minthogy a természettudomány más területeiről, mint az ásványtan, a növénytan, a gyógyszerészet már álltak rendelkezésre magyar szakszavak, melyeket munkájába beépített.

Bugát fáradhatatlan törekvései nem maradtak eredmény nélkül, amit bizonyít az első magyar nyelvű orvosi folyóirat, a *Markusovszky* által 1857-ben alapított *Orvosi Hetilap* írásainak nyelvezte.

György Lajos (1995) az Orvosi Hetilap 1859-es III. évfolyamát átnézve, az orvosi közleményekben gyakorlatilag nem talál idegen szavakat: *a betegség, a kórbontani elváltozás, az anatómiai struktúra* magyar szakszóval szerepel, melyet zárójelben követ a latin megfelelő. Néhány példa: *bélgurdély (diverticulum), behüvelyződés (invaginatio), túltengés (hypertrophia), hólyagfenék (fundus vesicae)*.

A magyar orvosi szaknyelv ilyen mértékű felvirágoztatása kétségtelül Markusovszky érdeme, aki a nemzeti irányt a folyóirat megalapításakor elsőrendű célnak tűzte ki.

Hasonló utakon indult el a második magyar orvosi folyóirat, az 1860-ban alapított *Gyógyászat* című hetilap.

A kilencszázas évek elejétől kezdődően sajnos mindkét folyóirat fokozatosan csak a latin kifejezéseket használta, és miként azt György Lajos, az 1901-es Orvosi Hetilap átnézésekor megállapította, az olyan elfogadott magyar szakfogalmak, mint a *gümőkór, a megelőzés, a fertőzés* már alig szerepelnek.

Nyelvi tekintetben a mai orvosi szaklapjainkat a káosz jellemzi. Mind a szakfogalom nyelvi meghatározásában, mind ortográfiájában (egy azon dolgozaton belül is) olyan összevisszaság uralkodik, amely feltétlenül megszüntetendő. N. Sándor László (1977) tanulmányában e jelenséget „szerkesztői megalkuvással” próbálja magyarázni. Mindenesetre a nyelvi lektorálás elmaradása a dolgozatot és tágabb értelemben a folyóiratot tekintve feltétlenül értékrombolás.

Az anatómia tudománya jó példa arra, hogy hogyan kell annak szaknyelvét, szakszavait ápolni, rendszerezni, nemzetközileg egységessé tenni. A XIX. század végi anatómiai terminológiai káoszból, a szinonimák tengeréből, a több mint 50 000-es szakszótömegeből 1895-ben, Baselben egy 5000 latin szakszóból álló szójegyzéket állítottak össze, mely mint *Basel Nomina Anatomica* (BNA) szolgált hivatalos alapul a világ szakemberei számára. Jóllehet, az elmúlt 100 évben többféle szakszólístával próbálkoztak – így készült 1935-ben a *jénai Nomina Anatomica* (JNA), 1950-ben a *birminghami revízió* (BR), majd 1955-ben a párizsi *Nomina Anatomica* (PNA) és azóta is számos módosítás történt –, ma is valamennyinek az alapjául a BNA szolgál. A szakszólísta nemzetközi elfogadottságát 1950–1991 között egy angol vezetésű, 13 tagú nemzetközi szakbizottság, az *IANC* (melynek e sorok írója is tagja volt), 1991-től pedig egy amerikai vezetésű, 23 tagú szakbizottság, az *FCAT* biztosítja.

Megvan tehát a szaknyelvhez szükséges latin szakszógyűjtemény, és ennek mára elkészült az angol megfelelője is. Így tehát

a nemzetközi szakirodalomban módunk van akár a latin, akár az angol szakkifejezéseket alkalmazni.

Most következik a mi sürgős feladatunk, a hazai szakszógyűjtemény megteremtése, ami a közben 5000-ról 7000-re duzzadt latin, illetve angol szakszógyűjtemény magyarítását jelenti. Magam, aki most egy „*Négy nyelvű anatómiai szótár*” című összeállítás elkészítését fejeztem be, felelősen állítom, hogy a hivatalos latin szakkifejezések magyar kiváltói csaknem valamennyien megvannak a magyar nyelv kincsestárában (pl. a *pedunculus cerebellaris inferior* magyar kifejezéssel: *alsó kisagykar*). Fontos, hogy a gyakorlatban kell a hozzáállásunkat megváltoztatnunk (például *pneumothorax therapia* helyett *légmellkezelést*, vagy *cytologiai methodica* helyett *sejtteni módszert* mondjunk, illetve írjunk).

Egy másik oldalról közelítve, a magyar orvosi szaknyelv megteremtésén és használatára buzdításán munkálkodva érdemes felvetni az *eponimák*, a szerzői névvel jelölt fogalmak létjogosultságát a szakszavak alkalmazása során. A klinikumban az elsőként leíró szerző nevével jelzett betegségek, tünetek, tünetegyüttesek, szindrómák közötti eligazodást külön szótárak segítik elő. Az anatómusok is már az első hivatalos listába, a BNA-ba számos eponimát vettek fel, amelyek használatát sajnálatosan később törölték. 1999 óta az új lista, a *Terminologia Anatomica* (TA) már ismét 300 eponimát tekint nemzetközileg elfogadottnak.

Mit jelent ez a hazai szaknyelv tekintetében? Azt, hogy sok esetben a bonyolult latin szakkifejezés helyett egy szerzői névvel ellátott magyar szakkifejezést használhatunk. Például a *gyri temporales transversi* helyett *Heschl-tekervények*, a *plicae circulares intestini tenuis* helyett *Kerckring-redők*, vagy egy még komplikáltabb latin szerkezet, a *canaliculus osseus nervi petrosi mionoris* helyett *Arnold-csatorna* írható, mondható. Más szóval az összetett latin szakkifejezéseket egy nemzetközileg elfogadott, világos eponimával váltjuk ki.

Végezetül a fent leírt gondolatokat három pontban összegezném.

1. Új, magyar szakszóalkotásnál három szempont tartandó szem előtt:

- szemantikai azonosság (*corpus luteum: sárgatest*),
- nyelvi elfogadhatóság (*rotatio: forgómozgás*),
- pedagógiai prakticitás (*cavum tympani: dobüreg*).

2. A magyar orvosi szakszavak használatával megszűnik az ortográfiai bizonytalankodás.

3. Minden megjelentetésre benyújtott orvosi szakanyag esetében a szakmai értékelés mellett történjen *nyelvi értékelés*, és a jó példát elsősorban az egyetemi tankönyvek szolgáltatassák!